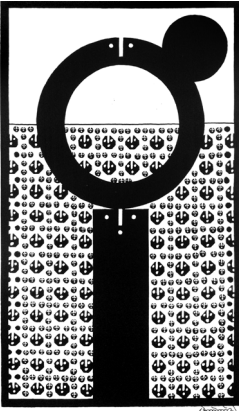

MARKÓ BÉLA

HOGYAN VÁLTSUK RENDSZERÜNKET?

A romániai rendszerváltás néhány tanulsága

Úgy tűnik, még ma sem vagyunk biztosak benne, hogy miképpen kell kommunizmusból kapitalizmust csinálni, három évtized múltán is egy félig báb, félig lepke állapotban leledzik Románia. És ha körülnézünk: nem csak Románia.

Rendszerváltásként kezdődött, és rendszerváltozás lett belőle. Talán így lehetne meghatározni röviden mindazt, ami 1989 után történt Romániában. Tudom, másutt is viták vannak a pontos fogalomhasználatról, például Magyarországon is, és készséggel elismerem, hogy az ottani, viszonylag békés átmenetet inkább lehet változásként vagy változtatásként emlegetni, míg nálunk erőszakos eszközökkel kellett a nacionálkommunista diktatúra vezetőit eltávolítani. De én most elsősorban nem a módszerekre gondolok, hanem a változás mélységére. Hiszen máshol talán lassabban ment végbe a fordulat, nem egyik pillanatról a másikra, viszont nem is maradt annyi hordalék utána, mint nálunk. Lehet ugyan utólag Romániában is vitázni arról, hogy forradalom, népfelkelés vagy államcsíny zajlott-e azokban a napokban, de akkor az utcára tódult tömegek kétségtelesen egyet akartak: mindenestül szemétre dobni az előző rendszert, vagyis teljes egészében kicserélni valami mással. A kérdés az, hogy tudtuk-e akkor, mi is ez a más, és miképpen kell elképzelni az ország új politikai és közigazgatási struktúráját, milyen alkotmányos keretek között kellene működnie az új rezsimnek. Tudtuk is, nem is. Nyilván tudtuk, hogy mit kell megtagadnunk: azt a pártállamot, amely állampolgá-

rait folyamatosan éhezetti, felügyeli és terrorizálja. Hiszen alapjában véve valószínűleg nem államcsíny, de nem is forradalom buktatta meg Nicolae Ceaușescu, hanem éhséglázadás. Ez a heves tagadás kovácsolta egységbe néhány napra Románia népét oly mértékben, hogy még a diktátorházaspár száználmas kirakatperét és kivégzését is jóváhagyólag, a megtisztulás eufóriájával fogadtuk mindannyian, mint egyfajta szükséges áldozatot az új rend oltárán. Később megjelentek, persze, ezzel kapcsolatosan is ellenvélemények, csak hogy én ezt képmutatásnak tartom, mert akik ma jogállami érvekkel kifogásolják az akkor történeteket, többnyire maguk is jól tudják, hogy sokkal véresebb is lehetett volna a leszámolás.

De annyi biztos, hogy a határozott tagadás nem járt együtt ugyanolyan határozott állítással. Más szóval: nem voltunk felkészülve a teljes rendszerváltásra, kinek-kinek volt ugyan valamelyes elképzelése róla, ám ebből nem állt össze egy közös jövőkép, és így magyarázható, hogy az addigi párt- és államvezetés második-harmadik vonalából előrébb léphetek azok, akik viszont ismerték a hatalom megszerzésének és megtartásának módszereit, és próbálták reformmá „szelídíteni” a forradalmi változásokat. Nekünk, magyaroknak talán annyiban volt könnyebb, hogy nemzeti követeléseinkkel kapcsolódhattunk a két világháború közti erdélyi magyar értelmiség által kidolgozott alapelvekhez, illetve a második világháború után beindult és néhány évig még működő oktatási, művelődési, közigazgatási intézményekhez. Nagyjából tisztában voltunk azal, hogy mit kellene a készülők alkotmányba és az új törvényekbe bevenni, és hogy milyen intézményi keretet kellene létrehozni ezeknek a rendelkezéseknek az alkalmazására. A hetvenes-nyolcvanas években már titokban kézről kézre jártak azok a dokumentumok, tanulmányok, elemzések, statisztikák, amelyek valóban segítettek egy másfajta magyar-román viszony megtervezésében. Ilyen értelemben készültünk, készültem magam is a diktatúra utáni új helyzetre, de arról fogalmunk sem volt, hogy ez mikor lesz időszerű, még az 1989. decemberi fordulatot megelőző hónapokban sem vehette biztosra senki a változást. Zajlottak a közeliünkben a gorbacsovi reformok, de a Ceaușescu-rémuralom már-már rendíthetetlennek látszott az utolsó pillanatig. Ami minket illet: ismétlem, a kisebbségi jogok „rendszerváltására” talán felkészültünk – bár nem teljesen mégsem, erre majd visszatérek –, viszont vajmi keveset tudtunk arról, hogy pontosan milyen is legyen az a demokratikus berendezkedés, amelyben az úgynevezett kisebbségi jogok valóban működni fognak, és jóllehet pótolni próbáltuk ezt a mulasztást, a késés már-már fatálisnak bizonyult. De amint mondtam, mi legalább tudatában voltunk annak, hogy a romániai társadalom egy bizonyos részének, a magyar közösségnek milyen egyéni és kollektív jogokra, milyen intézményekre lenne szüksége. Vagy legalábbis voltak mintáink, amelyekre támaszkodhattunk. Ha most visszagondolok, talán mégsem ártott volna az előttünk járók által kidolgozott és ideig-óráig működtetett modellek egyikét-másikat sokkal kritikusabban szemlélni, és nemcsak a restitúció kérdésében folytatni párbeszédet, hanem a modernizáció irányát is végigbeszélni, és abban is konszenzusra jutni. Csak hogy ez az ellentmondás a restitúciós

vagy restaurációs és a modernizációs elképzelések között az egész romániai társadalom közös dilemmája volt tulajdonképpen, nem csupán a miénk, és szerintem ennek tisztázatlansága miatt lett végül is a rendszerváltásból csak rendszerváltozás.

Holott az előző rezsim kezdeti szenvedélyes, már-már zsigeri elutasítása lehetővé tette volna, hogy az új román vezetés a környező országokhoz képest is tiszta lappal induljon, és radikálisan új rendszert léptessen életbe. Ehhez viszont minden bizonnyal az kellett volna, hogy az „új” román vezetés ne „rég-új” legyen valójában, illetve az akkor egy rövid ideig meglehetősen nagy befolyásra szert tevő értelmiségieknek – románoknak is, magyaroknak is – felkészültebben kellett volna elemezniük, majd érvényesíteniük is, hogy mi az, amit „restaurálni” kell, és hol van szükség új megoldásokra, vagyis modernizációra. Példának okáért a tulajdonkérdésről, tehát a restitúcióról is meglehetősen zavaros, ellentmondásos rendelkezések születtek, amíg aztán elfogadtuk a *restitutio in integrum* elvét, amit egyébként szintén nem lehetett teljes mértékben megvalósítani, és emiatt nem is alkalmazták következetesen a vonatkozó törvényeket, visszaélés visszaélést követett. Miközben a restitúciós törvények sokkal radikálisabbak lettek végül, mint a környező országokban, például Magyarországon, a következtelen törvényalkotás sokkal több elégedetlenséget is szült nálunk, mint az itteniekhez képest csak részleges, többnyire kárpótlás jellegű megoldások másutt. A lényeg: úgy próbáltunk felépíteni egy új rendszert Romániában, hogy az elvi-eszmei alapokat nem tisztáztuk már kezdettől fogva. Megelégedtünk azokkal a szándéknyilatkozatokkal az új államhatalom és az újonnan megalakult vagy újjáalakult politikai pártok részéről, hogy nyugati típusú demokráciára van szükségünk Romániában, és hogy fel kell zárkóznunk Nyugat-Európához, de arról nem nagyon beszéltünk, hogy tőlünk nyugatra is többféle államforma létezik, az Európai Unión belül is vannak parlamenti köztársaságok, elnöki vagy félelnöki rendszerek, sőt, monarchiák is. Ez a tisztázatlanság oda vezetett, hogy az 1991 végére elkészült alkotmány is tele van félreérthető rendelkezésekkel, mint ahogy az alkotmány elfogadás előtt már létrejött intézményrendszerben is, beleértve az igazságszolgáltatást, fellelhetők az egymástól sok mindenben különböző német, francia vagy brit modellekből átemelt megoldások. Ugyanakkor hiányzott 1989 rendszerváltó értelmiségének saját demokráciafelfogása, amit részben ezekből a nyugati mintákból, részben valóban az elmúlt évszázad itthoni tapasztalataiból kellett volna leszármaztatni.

Ha oszlatni akarjuk a rendszerváltás vagy rendszerváltozás körüli „ős-ködöt”, először talán arról kellene beszélnünk, amire többé-kevésbé fel voltunk készülve mégis. Ugyanis egyébként a demokrácia olyan alapvető problémáiról, mint a pártalapítás, pártfinanszírozás, választási rendszer stb., sokszor egészen zavaros vélemények hangzottak el a különböző tanácskozásokon, többek közt az 1990 első hónapjaiban működtetett ideiglenes parlamentben, az úgynevezett Nemzeti Egységtanácsban is. Ilyen szempontból a Romániai Magyar Demokrata Szövetség sem volt kivétel. Ezzel szemben mi legalább tudni véltük, hogy milyen kisebbségjo-

gi rendelkezéseket akarunk elfogadtatni, és milyen oktatási, művelődési, közigazgatási intézményeket kell létrehoznunk. Később természetesen rá kellett jönnünk, hogy elég gyakran választottuk mi is a könnyebb utat: azzal érveltünk, azt akartuk reprodukálni, ami már volt. Van ennek magyarázata, hiszen a spanyolviaszt nem érdemes újra feltalálni, csak-hogy végig kellett volna gondolni azt is, hogy a román–magyar együttélés pozitív példáit azért lehetett eltüntetni 1989-ig szinte nyomtalanul, mert maga a rendszer nem volt demokratikus, és a kollektív kisebbségi jogok sincsenek biztonságban ott, ahol hiányoznak vagy sérülnek az egyéni jogok, illetve a demokrácia általános játékszabályai. Pedig ezt az összefüggést az RMDSZ legelső dokumentumai már egyértelműen megfogalmazták:

„Ebben a felelősségtudatra kötelező pillanatban hazánk összes állampolgárával együtt a legfontosabbnak a népi forradalom győzelmének stabilizálását véljük, és felhívunk mindenkit: támogassa a Nemzeti Megmentési Front Tanácsának, országunk hadseregének, az egész népnek erre irányuló erőfeszítéseit, vegyen tevékenyen részt bennük. Ez létérdeke és kötelessége minden állampolgárnak nemzetiségi különbség nélkül, s ugyanakkor a demokratikus kibontakozás előfeltétele – jelenti ki az RMDSZ Ideiglenes Intéző Bizottságának Domokos Géza által aláírt, 1989. december 25-én keltezett *Kiáltványa*. Ugyanebben a dokumentumban az is benne van, hogy a szövetség alapítói az általános „demokratikus kibontakozással” egyidejűleg sajátos céljaink megvalósulásáért kívánnak dolgozni: „Célunk, hogy szoros együttműködésben más demokratikus szervezetekkel biztosítsuk nemzetiségünk közösségi jogainak tiszteletben tartását, valamint a tényleges gyakorlásukhoz szükséges intézmények és testületek létrehozását.” A *Kiáltvány* „a romániai magyarság önrendezési jogának elvi alapján [...] szükségesnek tartja:

- A nemzetiségi képviselőt biztosítását a törvényhozásban, az államigazgatásban és az igazságszolgáltatásban, közösségünk választotta, illetve jelölte személyek által, akik nemzeti kisebbségünk bizalmát élvezik.

- Anyanyelvű oktatási hálózat kiépítését az óvodától a tudományegyetemig, önálló szakfelügyelettel és irányítással.

- A magyar nemzetiség saját művelődési és tudományos intézményeinek létrehozását és működését.

- A közigazgatásban és igazságszolgáltatásban a magyar nyelv használatát szabályozó és biztosító törvényes intézkedések kidolgozását.

- Nemzetiségügyi Minisztérium létrehozását, valamint a szükséges nemzetiségi képviselőt biztosítását az államigazgatás központi és helyi szerveiben.

- Kollektív nemzetiségi jogaink alkotmányos szavatolását, s ezek biztosítását a törvényeinkben, a végrehajtási utasításokban és a gyakorlatban.

A romániai magyarság természetesnek és méltányosnak tartja, hogy fenntarthassa és ápolhassa kapcsolatait a magyar nemzet más részeivel; ez a jog elmélyíti állampolgári hűségünket a szabad, demokratikus Románia iránt. E jog alapján építeni kívánjuk a román és magyar nép közötti együttműködést, minthogy a romániai magyar nemzeti kisebbséget

kultúrája, történelme, hagyományai elválaszthatatlan szálakkal fűzik a magyar nemzethez.”

1990. január 13-án Marosvásárhelyen, az RMDSZ országos tanácskozásán már *Szándéknyilatkozat*nak nevezett részletes programot is elfogadtak a küldöttek. Ebben egyrészt meghatároztuk a szövetség „felépítését és működését”, másrészt a december 25-i *Kiáltvány*hoz képest sokkal részletesebben beszéltünk gazdasági, szociális, oktatási, művelődési, ifjúságpolitikai elképzeléseinkről. De aki figyelmesen összeveti a két dokumentumot, azt is észreveheti, hogy bár jóval több konkrétumot tartalmaz a második, egyúttal mintha óvatosabb is lenne. A Nemzetiségügyi Minisztérium – amely más elnevezéssel majd 1996-ban mégis meg fog valósulni – itt nem került szóba, és valamiért a nyilvános anyanyelvhasználatra sem tér ki külön a szándéknyilatkozat, viszont megjelenik benne „a Kolozsváron visszaállítandó Bolyai Tudományegyetem”. A figyelmes olvasó még így is arra a konklúzióra juthat, hogy a kisebbségi jogi „rendszerváltás” igénye radikálisabb, mint az olyan általános célkitűzések, hogy: „a centralizált gazdaságirányítás fölszámolása”, „szabad szakszervezetek létrehozása” stb. A mezőgazdaságról is eléggé visszafogottan nyilatkoztunk akkor: „Szövetségünk indítványozza, hogy mindenütt, ahol a termelőszövetkezetek nem működnek gazdaságosan, a tagság szabad döntése alapján számolják fel a szövetkezeti gazdálkodást.” Az elállamosított ingatlanok visszaszolgáltatására vonatkozó passzusok sem igazán határozottak, a *Szándéknyilatkozat* III. fejezetének 9. és 10. pontja beszél erről: „Szövetségünk kezdeményezi a közbirtokossági földek, erdők, legelők kisajátítására vonatkozó 1948-as jogsértő intézkedés fölülvizsgálását”, illetve „Szövetségünk egyetért egyházközösségeinknek azzal a törekvésével, hogy vizsgálják felül az egykori községi és falusi birtokok kisajátítását elrendelő intézkedéseket”.

Mi történt 1989. december 25. és 1990. január 13., vagyis a bukaresti *Kiáltvány* és a marosvásárhelyi *Szándéknyilatkozat* elfogadása között? Attól eltekintve, hogy az árnyalt vagy megengedő fogalmazás egyes esetekben indokolt, sőt kívánatos volt, elmondhatjuk, hogy ebben a szűk három hétben eldőlt a rendszerváltás vagy rendszerváltozás dilemmája, az utóbbi javára, és ez bizonyos mértékben visszahatott a magyar követelésekre is, de még drasztikusabban fékezte le a társadalom gyors demokratizálásának szándékát. Nem lehet néhány nap alatt tabula rasát teremteni, persze, és hosszú időt vesz igénybe egy új intézményrendszer kialakítása is. Ezzel természetesen én is egyetértek, és utólag is azt gondolom, illúzió volt elhinni, hogy rövid idő – nem néhány nap, de néhány hónap – alatt az alapvető viszonyok teljesen átrendezhetőek, legyen szó az etnikai kérdésről vagy általában a társadalmi együttéléstről. Amikor az első forradalmi napok lázában mindannyian türelmetlenül tettünk-vettünk, azt is mondtam kollégáimnak: amennyiben attól kell félnünk, hogy amit most nem oldunk meg, azt később már nem is tudjuk megoldani, akkor az sem sokat ér, amit most megvalósítunk, mert később vissza fogják csinálni. Sok igazság van ebben is természetesen. De az a három hét mégsem csak azért volt sorsdöntő, hogy lelassította a demokratizálódási folyamatot és

ezzel együtt a magyar problémák rendezését, hanem megváltoztatta a prioritásokat is, olyan értelemben, hogy a teljes hatalomátvétel helyett a stabilitás kérdését hozta előtérbe. A társadalmi-etnikai ellentétek felszítése, illetve már rögtön a december 21–22-i forradalom után a közvéleménynek a külső veszéllyel és a belső terrorakciókkal való zsarolása megakadályozta a további hatalommegosztást, és ami ennél is nagyobb baj, lehetetlenné tette egy össztársadalmi konszenzus megteremtését arról, hogy miképpen kellene kinéznie Romániának már a közeljövőben. Mindent átrendezni nem is lehetett volna, de az átrendezés célját és az odavezető lépéseket sokkal pontosabban meg lehetett volna jelölni. Konszenzus hiányában később bizony sok minden felemásra sikeredett, vagy éppenséggel gellert kapott, ahogy mondani szokták.

Lehetett volna-e másképpen? Talán igen, de erre akkor is igen kevés volt az esély. Amint említettem, egy diktatúrában nincsen mód a változás előkészítésére, legfeljebb konspiratív körülmények között, nagyon szűk körben próbáltuk megtervezni – nem a jövőt, hanem – a pillanatnyi kitörési irányt. Az egyén számára megoldás volt esetleg a kitelepülés, netán a szökés a zöld határon át, viszont a kollektív jövőt még elképzelni is nehéz volt. Emlékszem, Marosvásárhelyen 1989 októberében néhányan összegyűltünk, és addig jutottunk el, hogy létre kell hozni egy földalatti szervezetet, de ez a cseppet sem kockázatmentes vállalkozás is inkább csak egyfajta eszközkeresés volt a még valójában nem is tisztázott célok majdani megvalósításához. A diktatúra bukása után látszólag semmi akadály nem volt a tisztázó vitának, sem az azt követő megfontolt, de kellő gyorsaságú előrehaladásnak a közösen megjelölt úton. Csakhogy már az RMDSZ idézett december 25-i *Kiáltványában* is megjelenik a Ion Iliescuék által manipulált félelem: „a legfontosabbnak a népi forradalom győzelmének stabilizálását véljük”. Abban az egzaltált, hol euforikus, hol hisztérikus kollektív idegállapotban természetes volt a stabilitásra felhívni a figyelmet. Ezt mind így gondoltuk. De visszatekintve azt kell mondanom, hogy igazából nem a visszarendeződéstől rettegtek, akik a hatalmat ideiglenesen gyakorolták, hanem a kiteljesedő, tényleg forradalmi rendszerváltástól. Reformot akartak, nem forradalmat. Az új elnök, Ion Iliescu neve már évekkel azelőtt közszájon forgott, a Ceaușescu-rendszer kegyvesztett politikusát a megreformált kommunizmus potenciális vezetőjeként emlegették, és erre ő kiválóan alkalmas lett volna, de a körvonalazódó rendszerváltásra nem. Kapóra jött hát neki is, a körülötte levőknek is a visszarendeződéssel való rémisztgetés, hiszen így lassítani lehetett a túlságosan előreszaladókat. Ugyanakkor a magyar–román viszonyban meg magától értetődően nem a diktatúra nacionalista politikájának, hanem a Trianon előtti állapotoknak a visszatérésével riogatták a román többséget. Nem véletlen, hogy az Erdély – minden józan ember számára teljesen valószínűtlen – elvesztését vizionáló jelszavakat skandáltak a tüntető románok 1990 márciusában Marosvásárhelyen és Erdély-szerte máshol is. 1990 legelején néhány hét alatt a reform legyőzte a forradalmat, a rendszerváltozás a rendszerváltást. Ez történt nemcsak általában a demokratikus átalakulással, hanem a magyar–román viszony rendezésével is.

Mivel a román közvéleményt nagyon hamar a magyarok ellen tudták fordítani, a bukott rezsim háttérbe húzódott, de továbbra is befolyással bíró haszonélvezői, a magyar vezetők is próbálták elkerülni a gyanút, hogy egyrészt magyarországi revíziós szándékok, másrészt erdélyi irredenta nosztalgiaik irányítanák őket. Ennek ellenére a magyar jogsérelmeket is még mindig hatásosabban lehetett szóvá tenni, ha a kommunisták által felszámolt jogokra vagy intézményekre hivatkoztunk. Így aztán a Trianon utáni és a Ceaușescu-féle nacionálkommunizmus előtti néhány évtizedből vettük a példákat, ami gyakran segített is, viszont ezáltal mi magunk is a múlt foglyaivá lettünk valamiképpen, ami egyébként az új demokratikus rendszer sebtében, legtöbbször kellő elméleti megalapozás nélkül kialakított intézményeire általában is jellemző volt. A kétkamarás parlamentet például a hagyományra hivatkozva hozták létre, de eltérően a tizenkilencedik század végétől és a huszadik század első felétől, ma semmi értelme sincs annak, hogy van külön szenátus és képviselőház. De erről is beszélek még később, most a kisebbségjogi követelések restitúciós vagy restaurációs jellegéről hoznék fel néhány példát, hiszen a múltból tanulni kell, egyik-másik részletét reprodukálni is érdemes, de nem ennyi történt: az egész romániai társadalom – és ezen belül valamilyen mértékben az erdélyi magyar társadalom is – magáévá tette azt a tévképzetet, hogy a jövő a tegnap, illetve a tegnapelőtt volt, és hogy a negyven esztendeig tartó kommunizmust egyszerűen meg nem törtéنتé kell tenni, és ott folytathatjuk, ahol abba hagytuk. Érdekes módon ez a különös időutazás megfelelt a forradalom után hatalomra került reformkommunista vezetőknek is, akik eredetileg csak korrekciópártiak voltak, és az elmúlt rezsim „torzulásait” akarták kiiktatni, nem pedig a „vívmányait”, de ha már nem lehetett elkerülni, egy tessék-lássék restitúciótól – tulajdonok, intézmények, jogok visszavételétől – mégis kevésbé félték, mint az ismeretlen jövőtől. Nemcsak ők tartottak a nyugati típusú modernizációtól egyébként, hanem a villámgyorsan újjáalakult román történelmi pártok, a Kereszténydemokrata Nemzeti Parasztpárt, a Nemzeti Liberális Párt és a Román Szociáldemokrata Párt is inkább a két világháború közti időszakra hivatkozott, bár köztük azért voltak olyanok is, akik rögtön a forradalom után tértek vissza az emigrációból, és ők viszont sűrűn éltek a nyugati példákkal. Velük szemben az új hatalom legfőbb érve az volt, hogy nem ettek velünk együtt „szójas szalámit”, vagyis nem éheztek, nem fáztak úgy, mint mi, akkor hát most hallgassanak. Azokat pedig, akik a kommunista rezsim rettegett intézményeit, elsősorban az annak idején politikai rendőrségként működtetett titkosszolgálatot akarták volna szélnek eresztetni és más emberekkel újjászervezni, azzal lehetett elhallgattatni, hogy amikor kívülről és belülről is veszély fenyegeti az államot, kiszolgáltatnák Romániát ennek a fenyegetésnek. Minket, magyarokat főként a szeparatizmus vádjával próbálták megakadályozni abban, hogy például önálló iskoláinkat visszaállítsuk, mivel ez első lépés lehet az Erdély visszacsatolásához vezető úton. Ezzel együtt, ismétlem, legnagyobb érvünk mégis a restitúció volt nekünk is, de természetesen nem a Trianon előtti helyzetre hivatkoztunk, hanem azokra a jogokra,

amelyekkel már a román állam keretein belül, de még a nacionálkommunista korszak előtt rendelkezünk. Könnyebbnek látszott egykori iskoláinkat, az önálló kolozsvári magyar egyetemet vagy a tőlünk elállamosított javakat visszakérni, mint teljesen előzménytelen megoldásokat javasolni. Segítettek ezek a hivatkozások a magyar nyelv nyilvános használatával kapcsolatos tárgyalásokon is. Nem felejtettem, hogy amikor 1996-ban kormányra léptünk, és legnagyobb koalíciós partnerünk, a Kereszténydemokrata Nemzeti Parasztpárt vezetőivel az anyanyelvhasználatról vitázva egy adott pillanatban patthelyzet alakult ki köztünk, legmeggyőzőbb érveim az volt számukra, hogy pártjuk egyik alapítója, az erdélyi Iuliu Maniu, aki 1918 és 1920 között az Erdélyt adminisztráló Kormányzótanács vezetője volt, maga is „egyötödös”, vagyis 20 százalékos anyanyelvhasználati rendelkezést adott ki, és legalább ezt kérjük mi is. Azt tapasztaltam, hogy egy ilyen példa minden más mai, európai hivatkozásnál többet ért, miközben egyfolytában azt hallottam tőlük is, de főleg Ion Iliescuéktól, hogy ami Európának megfelel, az nekünk is jó. A valóságban az itthoni, a kommunizmus kezdeti szakaszából vagy a két világháború közti időszakból származó megoldásokat sokkal könnyebben elfogadták. Ezzel viszont az volt a baj, hogy bár annyi történelmi kudarc vagy helybentopogás után Romániának is, nekünk is a modernizációt kellett volna támogatnunk, mindannyian tradicionalista elképzeléseket kezdtünk propagálni, egy olyan román–magyar együttélési modellt, amely soha nem működött igazán jól, és az eddigi megoldások különben sem tudták ellensúlyozni a térség népeinek nemzetállami törekvéseit, amelyek csak szenvedést okoztak egész Európának. Ennek ellenére az utóbbi időben ezt a nemzetállami koncepciót is kezdik felmelegíteni Kelet-Közép-Európa országai, sőt a román pártok rögtön a forradalom után beerőltették az alkotmányba, hogy Románia nemzetállam, ami soha nem volt igaz, most sem, hála Istennek.

Érdekes, hogy egyetlenegy – véleményem szerint a legfontosabb – megoldásra nem hivatkoztunk emlékezetem szerint szinte egyáltalán azokban az első hetekben, hónapokban. A Magyar Autonóm Tartományra gondolok, amelyről nekem akkor is, később is az volt a véleményem, hogy amennyiben akár üres formaként is megmarad a forradalomig, ma egészen más helyzetben lenne a Székelyföld, de Erdély többi része is. Van, persze, magyarázata ennek a hallgatásnak. Egyrészt már egy iskolaszétválasztási kísérlet is a szeparatizmus vádját vonta a fejünkre Marosvásárhelyen, és az így felszított indulatok végül a márciusi polgárháborús helyzetbe torkolltak. Másrészt köztudomásúlag szovjet mintára – és utasításra – jött létre 1952-ben a Magyar Autonóm Tartomány, és nemcsak a románok, hanem a magyarok is gyanakvással fogadták az ilyen Moszkva által diktált megoldásokat, holott a szovjet kirakatpolitika mögött – a kirakat mögött –, az álságos orosz asszimilációs szándékok ellenére, voltak pozitívumok is, a Szovjetunióban itt-ott a kis népeket talán mégis segítették a túlélésben ezek az autonómiák. Végül pedig, miközben az autonómia fontos célunk volt, az erdélyi magyar értelmiségiek többsége valami furcsa ellenszenvvel gondolt vissza az egykori Magyar

Autonóm Tartományra, amely 1960-tól Maros – Magyar Autonóm Tartományá alakult, levágták róla Háromszéket, és hozzácsatoltak néhány román többségű kistérséget, majd 1968-ban Románia közigazgatási átszervezésekor ezt is megszüntették (ami azt is bizonyította, hogy a román pártvezetés mégsem tartotta olyan ártalmatlannak ezt az autonóm tartományt). Visszatérve a magyar értelmiségiek véleményére: azért voltak fenntartásaik az autonóm tartománnyal szemben, mert úgy érezték, hogy a Magyar Autonóm Tartományban ideiglenesen ugyan felduzzasztották az oktatási és művelődési intézményeket, máshol viszont, Kolozsvártól Nagyváradig, ezt ellensúlyozandó, sok mindent el fognak sorvasztani. Nem hoztuk hát szóba a Magyar Autonóm Tartományt az első napokban, és később már egy-egy iskoláért is közelharcot vívtunk. Ott szerepel viszont minden későbbi dokumentumunkban a Bolyai Egyetem. Tanácskozásainkon gyakran felállt valamelyik kollégánk, és követelte, hogy semmilyen más felsőoktatási megoldást ne fogadjunk el, amíg az önálló állami magyar egyetem Kolozsváron be nem indul. Dupla vagy semmi, úgymond, és csak azért lett belőle mégis valami, mert egy idő után mindenkinek be kellett látnia, hogy ami a forradalom utáni első napokban nem valósult meg, azt már csak nagyon lassan, lépésről lépésre lehet kiküzdeni. Végül is nem az volt a hiba, hogy nem siettünk egyik napról a másikra mindent megoldani, hanem hogy nem teremtettük meg kezdetől fogva a későbbi teljes rendszerváltás feltételeit, és nem hártottuk el a lehetséges akadályokat. Amint az nagyon hamar kiderült, alkalmazni kellett volna az 1990. március 12-én elfogadott *Temesvári Kiáltvány* nyolcas pontját, amely megtiltotta volna a régi rendszer különböző szintű vezetőinek és a gyűlölt titkosrendőrség tagjainak a közéletben való részvételt: „...javasoljuk, hogy a választási törvény tiltsa meg az első három törvényhozási ciklus idejére a volt kommunista funkcionáriusok és a Securitate volt tisztjeinek jelölését bármilyen listán. [...] Amíg a helyzet nem konszolidálódik, és amíg meg nem történik a nemzeti megbékélés, nekik kötelezően távol kell maradniuk a közélettől.” Ezt a nyolcas pontot az RMDSZ elfogadta, holott a szövetségben kezdetől fogva nem voltak olyanok, akiket kollaborációval lehetett volna vádolni, és azt az egykét pártfunkcionáriust, akik nálunk próbálkoztak, már annak idején elutasítottuk. Domokos Gézá, aki egy ideig a Román Kommunista Párt Központi Bizottságának póttagja volt, senki sem tartotta a „pártnomenklátúra” tagjának, éppen ellenkezőleg, tiszteltük mindazért, amit a Kriterion Könyvkiadó igazgatójaként tett, ő mégis erre a nyolcas pontra (is) hivatkozott, amikor 1992-ben úgy döntött, hogy 1993-as kongresszusunk után nem vállalja az RMDSZ-elnökséget. Nagy szükség lett volna rá később is, de talán példát akart statuálni visszalépésével.

Az RMDSZ-ben valóban nem jutottak szóhoz a régi rendszer kiszolgálói, viszont a tömegek dühének csillapultáival sorra tűntek fel a közéletben az egykori másod- vagy harmadvonal funkcionáriusai, és Marosvásárhely márciusának ürügyén az addig kispadra küldött, de továbbra is készenlétben álló titkosszolgálat is nyilvánosság elé léphetett ismét. Nem Securitate volt immár, hanem Román Hírszerző Szolgálat, de nagyrészt

ugyanazokkal a „szakemberekkel” működött. Mert hát bizony a „szakmaiság” is erős érv ilyenkor a rendszerváltó indulatok lehűtésére és a teljes vagy részleges restaurációra is. Senki sem mondta, de mindenki restaurációt akart: ki a két világháború közti időszakot, ki a kommunizmust sírta vissza, az utóbbiak természetesen nem nyíltan tették ezt, hanem nacionalista jelszavakba, hazafias demagógiába, Erdély-féltésbe, magyarellenességbe csomagolták szándékaikat. De a jóhiszeműeket is tévútra vihetik ilyenkor a szakmai szempontok, sőt a rosszul értelmezett felelősség is. 1989. december 23-án reggel először gyűlt össze Marosvásárhelyen az akkor még hirtelenjében Testvériség Tanácsának nevezett megyei vezetőség, amelynek én is tagja voltam, és az új elnök, Király Károly egyik fontos figyelmeztetése volt, hogy a termelő és szolgáltató vállalatok éléről ne távolítsuk el egyelőre az igazgatókat, mert ez veszélyeztetheti a megye ellátását. Felelős vezetőnek valószínűleg így kellett gondolkoznia, de azóta is eszembe jut néha, hogy valamit valamiért: lehet, nagyot zökkent volna az ország, ha például a kompromittált „szakembereket” kivétel nélkül félreállítjuk, beleértve a különféle rendőri és titkosrendőri feladatokat ellátó intézményeket és az ügyészséget is, de akkor talán mégis lett volna esély belátható időn belül a szó szoros értelmében leváltani a rendszert. Így csak megváltoztattuk, de az utóbbi időben sokszor van olyan érzésem, hogy ismét erősödik az a rendőrállam, amelyet teljes mértékben soha fel nem számoltunk.

Valószínűleg sokkal határozottabban kellett volna kiállnunk a modernizáció mellett. Ezért a mulasztásért nekünk, magyaroknak sincs jogunk másra hárítani a felelősséget. A romániai magyar vezetőknek tudniuk kellett volna – tudták is, de a népszerűség kedvéért, mi tagadás, el-elfelejtették –, hogy egy Trianon után államiságától megfosztott, kisebbségi sorsba taszított közösség mindig konzervatív, mert idegeiben hordozza a változástól való félelmet. Szívesebben nézünk visszafelé, mint előre, hiszen a megidézett múlt hatalmat és dicsőséget kínál azoknak a magyaroknak, akiket most elnyom a más nyelvű többség. Szintén 1989. december 23-án, miután távollétében leváltottuk az addigi főszerkesztőt, azt mérlegeltük kollégáimmal az *Igaz Szó* szerkesztőségében, milyen nevet adjunk a lapnak, mert nyilvánvaló volt, hogy folytatnunk kell a munkát, de a teljes folytonosságot mégsem vállalhatjuk. Nagyon jellemző volt akkori gondolkodásunkra, hogy először az 1940 előtti erdélyi folyóiratcímek között keresgélünk, meg-megállunk az egykori *Termésnél* vagy *Pásztortűznél*, de nekem például túlságosan népinek tűntek ezek a címek, némi stílromantikát is kihallottam belőlük. A *Helikonnál* már-már lehorgonyoztunk mégis, de aztán kiderült, hogy a kolozsvári *Utunk* megelőzött, ők választották ezt az elnevezést. Ezzel aztán le is mondtunk a „restitúciós” szempontokról, és új nevet kezdtünk keresni, azt is mondhatnám, hogy a „modernizációt” választottuk. *Látó* lett az egykori *Igaz Szó*, ez is régi név tulajdonképpen, hiszen Batsányi János kétszáz esztendő s versétől kölcsönöztük, de az a vers maga is a megújulásról szól: „Vidulj, gyászos elme! megújul a világ, / S előbb, mint e század végső pontjára hág” (*A látó*). Bár eleinte sokan idegenkedtek tőle, tradíció és

modernizáció egymásra talált ebben a döntésben, és számomra nem kétséges, hogy a politikában is ezen az úton kellett (volna) haladnunk. Ugyanis az anyagi javak restitúciója nélkül természetesen elképzelhetetlen lett volna a viszonylag gyors áttérés a szocialista tervgazdálkodásról a szabad piacgazdaságra, és ehhez nemcsak az elállamosított épületek, szántók, legelők, erdők visszaadása járult hozzá, hanem a magántulajdon radikális átértelmezése, vagyis a mentalitásváltás is. (A Székelyföld számára, úgy vélem, felbecsülhetetlen értéket jelent ma is a sok százezer hektárnyi közbirtokossági erdő visszaszerzése.) Igaz, voltak pillanatnyi negatív következményei is ennek az erőltetett menetnek, például a termelőszövetkezetek gépparkjának, állatállományának szétesztása sok helyen hosszú időre visszavetette a mezőgazdaságot, de a kommunizmus annyira gyűlöletessé tette a kollektívizmus eszméjét, hogy az akkori indulatokat ismerve ma is állítom, nem lehetett volna ezt másképpen, megfontoltabban csinálni. Viszont a vagyoni restitúciónak nem kellett volna feltétlenül együtt járnia az egykori társadalmi-kulturális viszonyok visszaállításával. Ami szerencsére nem is történt meg mindenütt, csak helyel-közzel, de alapjában véve az egész romániai társadalomban ez volt a tendencia: elvek, eszmék és intézmények feltámasztása. Jó példa erre a már említett kétkamarás parlament: míg a második világháború előtt a román királyságban más volt a képviselőház összetétele, és más a szenátusé (többek közt voltak jog szerinti szenátorok), illetve funkciójukban is különböztek, mert a szenátus valóban felsőházként működött, addig az újonnan létrehozott román parlamentben a létszámon kívül az égvilágon mindenben egyforma volt a két ház, és ez máig így van. Utólag, a 2003-as alkotmányban történt egy kísérlet a különbségtételre, és az egyes törvénytervezetek, tárgyuktól függően, kötelezően az egyik vagy másik házba kerülnek először, de a lényegen ez sem változtatott. A két azonos hatáskörű ház nemhogy erősítené, inkább gyengíti a parlamenti munkát, minden viszonylagos lesz ily módon: ha valamit az egyik házban elmulasztanak, sebjaj, a másik házban még rendbe lehet hozni, mondják a politikusok, és hogyha nem, ott van még az elnök, az alkotmánybíróság, és végül pedig a kormány is módosíthatja a vitatott törvényt egy sürgősségi kormányrendelettel. Csupa formális igazodás, csupa felszínes átvétel a román demokrácia, nemcsak saját múltunkból, hanem a mai nyugati rendszerekből is, és emiatt a legfontosabb állami intézmények folyamatos konfliktusban vannak egymással, saját hatáskörüket próbálják nap mint nap újraértelmezni, lehetőleg a többiek rovására.

Sok szó esik manapság a román hírtelevíziók vitaműsoraiban a „párhuzamos államról”, vagy a tőlünk nyugatabbra használt kifejezéssel: a „mélyállamról”. Nem hiszem, hogy lenne valahol is Romániában egy strukturált „párhuzamos állam”, egy sötétben meghúzódó, mindenre kiterjedő döntéshozatal. Folyamatos harc van inkább, nemcsak a háttérben, hanem az előtérben is, múlt és jövő között, a tradíció (ez is kétféle van: kommunista, illetve azelőtti) és a modernizáció hívei között. Ebbe a küzdelembe illetéktelenül beleszólnak, sőt gyakran el is döntenek a végeredményt azok a titkosszolgálatok, amelyeknek személyi állománya

harminc év alatt valószínűleg nagymértékben kicserélődött, viszont mentalitásuk keveset változott, befolyásuk pedig évről évre, költségvetésről költségvetésre növekedett. Ismétlem, még nem „állam az államban”, de egyre gyorsabban haladunk arrafelé.

Persze, valljuk be, így sem volt könnyű, és valószínűleg még nehezebb lett volna, ha azokban az első hetekben-hónapokban teljesen lesöpörjük a sakktablát. Ám a visszafordíthatatlan rendszerváltás érdekében valószínűleg mégis ezt kellett volna tenni. A rendszer így is megváltozott, de nem tűnt el teljesen. Régi formájában ugyan nem térhet vissza, ám ami most van, abból bármikor kialakítható egy populista „népi demokrácia”. Úgy tűnik, még ma sem vagyunk biztosak benne, hogy miképpen kell kommunizmusból kapitalizmust csinálni, három évtized múltán is egy félig báb, félig lepke állapotban leledzik Románia. És ha körülnézünk: nem csak Románia.

